

Примітки

- * Так і М. Й. Коржапський вказує на публічність вироку як на засіб досягнення загальної правоспівності покарапця.

Література

1. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник / За ред. М. І. Бажапова, В. В. Стапшиса, В. Я. Тація. — К.: Юрінком Інтер; Х.: Право, 2001. — С. 309.
2. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. Загальна частина / За заг. ред. М. О. Потєбєпська, В. Г. Гопчарєпска. — К.: Форум, 2001. — С. 272, 370–371.
3. Уголовный кодекс Украины: Комментарий / Под ред. Ю. А. Кармазина, Е. Л. Стрельцова. — Х.: Одиссей, 2001. — С. 150–151.
4. Уголовное право Российской Федерации: Общая часть: Конспект лекций / Под ред. Л. В. Иногамовой-Хетай. — М.: ИПФРА-М, 2002. — С. 139–140.
5. Дворяпков И. В. Эффективность альтернативных наказаний (Компенсационная модель): Учеб.-метод. пособие / Под ред. А. М. Никитина. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2004. — С. 40–44.
6. Егоров В. С. Система наказаний по уголовному праву России: Учеб. пособие. — М.: Моск. психологическо-социал. ин-т; Воронеж: Изд-во ППО «МОДЕК», 2002. — С. 23–25.
7. Бурдіп В. М. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні: Монографія. — К.: Атака, 2004. — С. 161–164.
8. Пипасєв А. А. Курс лекций по Общей части Уголовного права. Кн. 2. О наказаниях. — Х.: Харьков юрид., 2002. — С. 12.
9. Коржапський М. Й. Уголовне право України. Загальна частина: Курс лекцій. — К.: Паук. думка; Укр. видав. група, 1996. — С. 285.
10. Уголовный кодекс Латвийской Республики / Под ред. А. И. Лукашова, Э. А. Саркисовой; Пер. с латыш. А. И. Лукашова. — С.Пб.: Юрид. центр Пресс, 2001. — С. 106.
11. Новый Уголовный кодекс России. Общая часть: Учеб. пособие. — М.: Зерцало ТЕИС, 1995. — С. 98.

УДК 343.2.01

Н. А. Орловська

ДО ПИТАННЯ МОДЕРНІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ САНКЦІЙ

Інтеграція України в загальносвітові та регіональні структури, яка природно сполучена із необхідністю імплементації доктринальних і інституціональних аспектів інших правових систем, породжує неоднозначні позиції. Мова йде не про радикальні «західницькі» або «традиціоналістські» погляди, а про зважену оцінку взаємозв'язку суспільних відносин і права, роль та регулятивні можливості останнього. У зв'язку з цим дедалі більше уваги приділяється ідеям розвитку «живого права» як оптимального виразника соціальної обумовленості права, його тісного зв'язку з іншими соціальними явищами і процесами.

Як відомо, кримінальне право — одна з найбільш традиціоналістських галузей, яка триваліше за інші зберігає «доктринальну чистоту», але питання про «живе» кримінальне право здається нам дуже цікавим, оскільки воно прямо пов'язане як з виконанням тих завдань, що постають перед кримінальним

законом, цілей, досягнення яких передбачається при реалізації кримінальної відповідальності, так й з осмисленням основних напрямків розвитку закону і права в західних країнах.

Слід зазначити, що питання, пов'язані з характером санкцій кримінально-правових норм законодавства України, у зазначеному контексті не були предметом докладного аналізу фахівців.

У зв'язку з цим, метою даної статті є аналіз вітчизняної кримінально-правової доктрини в частині можливостей і напрямків модернізації санкцій норм кримінального закону.

У даній статті почасті відтворюється робота відомого норвезького кримінолога Н. Крісті «Конфлікти як власність», яку він написав у середині 1970-х рр. Вже тоді автор вважав, що держава привласнила можливості громадян самостійно розв'язувати свої конфлікти. Конфлікти стали власністю юристів, а головними фігурами судочинства — держава і правопорушник замість жертви і правопорушника.

Фактично Н. Крісті привернув увагу до проблеми характеру кримінального права, у нерозривному зв'язку з якою знаходиться і проблема природи санкцій, їхнього виду і змісту.

Таким чином, можливо відображення приватного інтересу в кримінально-правовій сфері через санкцію норми.

Як відомо, за своїм характером кримінальне право з формальної точки зору має публічний характер, що обумовлений трьома основними положеннями:

- 1) нема злочину без вказівки про те у законі;
- 2) покарання застосовується до злочинця не тільки в інтересах приватної особи, яка постраждала від злочину, але й з урахуванням інтересів суспільних;
- 3) кримінальне правосуддя здійснюється не приватними особами, а від імені держави [1].

Крім цього, на нашу думку, ознакою публічності буде виступати й об'єкт кримінально-правової охорони: фактична «суспільність» відносин, приналежність права суспільству в цілому, а також особливості механізму його захисту.

Як наслідок, система покарань у КК відбиває публічний характер кримінально-правової заборони, що, у свою чергу, знайшло відображення й у санкціях норм, оскільки за своїм змістом вони не можуть включати ніяких інших видів впливу на суб'єкта злочину, аніж ті, які законодавець передбачив як покарання.

У цьому сенсі санкція як частина кримінально-правової норми означає єдність змісту (видів і розмірів покарань, сполучення основних і додаткових покарань) та форми (конкретної конструкції санкції — альтернативної, відносно-визначеної тощо).

У той же час, на думку В. С. Нерсисянца, уявлення про наявність виключно публічних та виключно приватно-правових галузей є доктринальним перебільшенням. Будь-яка норма права в будь-якій галузі права, якщо мова не йде про довільне встановлення, а дійсно про норму права як конкретизацію вимог принципу формальної рівності, поєднує в собі обидва початки.

Сенс поділу права на публічне та приватне полягає в тому, щоб у всіх нормах і галузях належним чином врахувати і виразити правове значення і суспільної, і приватної користі в їхній взаємопогоджуваній єдності.

Таким чином, має йтися про публічно-правові та приватно-правові компоненти у всіх нормах закону та галузях права. Специфічний характер і особливості сполучення цих компонентів в окремих нормах й у нормах галузі права визначаються своєрідністю суспільних відносин, що регулюються, цілями і завданнями правової регуляції, особливостями предмета і методу правового регулювання [2].

Погоджуючись в цілому із такими міркуваннями, слід зауважити, зокрема, що у галузях права, пріоритетом яких є приватний інтерес (наприклад, сімейному чи цивільному), порушення може фіксуватися в договорі, виступаючи, таким чином, конвенціональним фактом. Цьому відповідають і заходи впливу на правопорушника.

Застосовуючи подібний підхід щодо кримінального права, доцільно сформулювати низку питань, зокрема: чи можна у зв'язку з цим говорити про те, що злочини конвенціональні, просто «договірні сторони» у кримінальному праві мають особливі характеристики? Чи виступає при цьому формою фіксації приватного інтересу закріплення певних форм людської активності як шкідливих, небезпечних, зважаючи на те, що в деяких випадках такі діяння зазіхають на права та свободи конкретної особи?

На наш погляд, однозначної відповіді на ці запитання немає. Тим більше, що в ст. 46 КК України закріплений інститут примирення винного з потерпілим, а у ч. ч. 1, 2 ст. 27 КПК України передбачені приватні та приватно-публічні процедури кримінального переслідування.

Однак якщо навіть почасти праву надаються приватні риси, це повинно означати (у наших умовах) зміну характеру санкцій шляхом доповнення системи покарань такими його видами, що відбивають переважно інтереси потерпілого.

Як правило, ми вважаємо, що, відбуваючи покарання, злочинець сплачує свій борг. Однак щоб покарання могло зняти почуття провини, воно повинно сприйматися суб'єктом злочину як справедливе і заслужене. Але таке буває дуже рідко. Злочинцю важко зрозуміти, чому його борг повинен бути сплачений державі і суспільству, а не потерпілому.

Таким чином, з урахуванням наявності, принаймні, приватно-публічних рис кримінально-правового регулювання і кримінально-правової охорони суспільних відносин і приватних інтересів треба визнати необхідність трансформації санкцій кримінально-правових норм. Адже саме характер кримінального права визначає характер санкції кримінально-правової норми, а також характер кримінально-процесуального права, яке у вигляді сукупності норм, закріплюючи приватно-правові процедури, відновлювальну концепцію, набуває деякою мірою приватного характеру.

Природно, право — категорія у повному сенсі політична, і його соціальна орієнтація залежить від безлічі факторів [3].

З урахуванням цього слід визнати, що серед цих факторів є основні та другорядні (допоміжні), й ця градація має базуватися на положеннях Конституції України, міжнародно-правових стандартах прав та свобод людини та громадянина, оскільки саме вони відбивають аксиологічний аспект побудови системи права.

Виходячи з цього, людина, її права та свободи, законні інтереси є найвищою соціальною цінністю. Безпека людини та суспільства є необхідною умовою реалізації цього положення.

У зв'язку з цим в першу чергу необхідно звернути увагу на стан злочинності, оскільки власне протидія їй складає і сенс кримінально-правової заборони, і санкцій за її порушення. При цьому жорсткість кримінальної політики видається природною реакцією на зростання злочинності. Однак, як свідчить досвід європейських країн, переважною тенденцією в період кримінального вибуху є не жорсткість, а загальне пом'якшення кримінальної політики.

Одна з причин, що обумовлюють таку, на перший погляд, парадоксальну реакцію на кримінальний вибух, — обмеженість матеріальних і професійних ресурсів, які суспільство може використовувати для протидії злочинності. Ці ресурси неможливо збільшувати темпами, пропорційними зростанню кримінальних проявів.

Крім того, екстенсивний шлях розвитку дорогої і громіздкої системи кримінальної юстиції, при спробі його реалізації, призвів би до ще більш руйнівних наслідків для суспільства, чим сама злочинність.

Системний характер злочинності не є новиною, однак, як це не дивно, протидія їй у цілому будується без урахування наукових постулатів теорії систем. Зокрема, французький вчений Ле Шательє ще у 1884 р. встановив, що при зовнішньому впливі на систему в ній завжди виникають побічні процеси, що прагнуть повернути останню в стан рівноваги; в певних умовах ці побічні явища можуть мати визначальне значення.

Щодо злочинності даний принцип означає, що прямолінійний вплив на неї з використанням політики постійного підвищення рівня жорсткості реакції приводить, зрештою, до стійкості кримінальних девіацій усіх видів, зростання згуртованості кримінальних співтовариств, усунення засобами кримінальної репресії «найменш пристосованих» правопорушників. У таких умовах система протидії злочинності фактично стає засобом зміцнення позицій кримінального світу.

Виходячи з цього, особлива увага має приділятися можливостям нелінійного й асиметричного впливу на злочинність, у тому числі і методами кримінального права.

У даному сенсі мається на увазі максимальне врахування приватних інтересів, різноманітність форм впливу на суб'єкта злочину з тим, щоб засоби кримінального закону могли використовуватися для досягнення мети соціальної справедливості, без якої стримування злочинності втрачає етичне підґрунтя.

У зв'язку з цим система покарань має будуватися з урахуванням включення видів кримінально-правового впливу, які безпосередньо спрямовані на відшко-

дування збитків, завданих конкретній жертві злочину (включаючи юридичних осіб, соціальні групи, територіальні громади), а також на відновлення прав потерпілих.

При цьому, як уявляється, застосування таких видів покарання не означає відсутність захисту публічного інтересу. Як відзначалося в літературі, традиційні форми санкцій, такі як грошове відшкодування, припускали не тільки відновлення морального порядку, але і відновлення влади племені, підтримку умов його виживання [4].

У цьому сенсі захист інтересів конкретних осіб, зрозумілий та прийнятний для суспільства в цілому, який сприймається злочинцем як справедлива відплата, служитиме зміцненню правопорядку у його загальному вираженні.

Щодо системи покарань, яка передбачена КК України, на сучасному етапі, як уявляється, можна було б передбачити додатковий вид конфіскації поряд з існуючими — на користь жертв (потерпілих) від корисливих та корисливо-насильницьких злочинів. Крім того, нами вже висловлювалася думка стосовно розширення можливостей застосування таких видів покарань, як громадські та виправні роботи, а також обмеження волі. У першу чергу, це стосується неповнолітніх суб'єктів злочину у віці від 14 до 16 років, чий кримінально-правовий статус зараз є дещо обмеженим порівняно з дорослими особами.

На наш погляд, це сприятиме не лише індивідуалізації, але й в цілому оздоровить ситуацію у державі.

На підставі викладеного можна сформулювати такі висновки:

1. На сьогоднішній день кримінально-правові санкції в нашій державі мають виключно публічний характер, незважаючи на те, що і кримінальний, і кримінально-процесуальний закони передбачають наявність, почасти, приватно-публічних інститутів.

2. Оскільки Конституція України, міжнародні акти у сфері захисту прав та свобод людини визначають права, свободи та законні інтереси кожної людини найвищою соціальною цінністю, кримінальний закон має закріплювати види покарань, які виконуються на користь потерпілого (жертви). Це, на наш погляд, сприятиме поліпшенню кримінальної ситуації в цілому.

3. З урахуванням цього кримінально-правові санкції почасти набудуть приватно-публічних рис, оскільки їх змістовні характеристики залежать від сутності тих видів покарань, які передбачені законодавцем.

Література

1. Сумачев А. В. О публичном характере уголовного права // Закон и право. — 2004. — № 10. — С. 22.
2. Персесянц В. С. Общая теория права и государства. — М.: ПОРМА, 2000. — С. 433, 434.
3. Казанцев С., Кофман Б., Миронов С., Сафиуллин Н. Аптитеррористическое право: О формировании принципов // Закон и право. — 2004. — № 10. — С. 29.
4. Туляков В. А. Виктимология: социальные и криминологические проблемы. — Одесса: Юрид.-ра, 2000. — С. 84.